

10. Гловюк І.В. Деякі аспекти дослідження поняття «кримінально-процесуальна функція» // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2011. – Спецвипуск № 5. – С. 251-258.

В статті проведено дослідження питання надзора за дотриманням законів при проведенні досудебного розслідування в формі процесуального руководства досудебним розслідуванням. Проаналізовані різні точки зору на це явище. Визначені подальші напрями дослідження та удосконалення кримінального законодавства України в цій сфері.

The paper studied the issue of supervision over the observance of laws during the pre-trial investigation in the form of pre-trial investigation procedure manual. We analyzed different points of view on this phenomenon. The further directions of research and improvement of the criminal legislation of Ukraine in this sphere.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2015

УДК 340.116

Хряпченко В. П., НУ «ОЮА»

ВІД КРИТЕРІЇВ ПОДІЛУ СИСТЕМИ ПРАВА НА ГАЛУЗІ ДО КОМПЛЕКСНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА

Стаття присвячена генезису поглядів щодо критеріїв поділу системи права на галузі, аналізу сучасних розробок підстав галузеутворення та подальшого зростання кількості галузей в системі українського права з метою формування методологічного інструментарію для дослідження поняття, сутності та ознак комплексних галузей права.

Глибокі системні зміни, які простежуються в сучасному стані розвитку українського суспільства, охоплюють усі сфери соціального життя, у тому числі правового життя. Під впливом цих процесів не лише здійснюється трансформація існуючих правових явищ чи поява нових, але й виникає нагальна потреба у їх дослідженні, переосмисленні понять, категорій та конструкцій [1; 1].

В умовах сучасного суспільства традиційні уявлення про сутність, ознаки та функції системи права, її структурні елементи (галузі, підгалузі, інститути та норми права) уже не враховують тенденції розвитку українського права в епоху постмодерну. У доктрині вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції особливо чітко це простежується

при аналізі наукових напрацювань щодо комплексних галузей українського права, які характеризуються розмаїттям підходів до розуміння цієї правової категорії.

У системі українського права саме галузь права відіграє визначальну роль. З огляду на це правовій категорії «галузь права» завжди приділялася увага зі сторони багатьох українських та зарубіжних дослідників права: С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, С. М. Братусь, В. В. Головченко, О. С. Йоффе, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. М. Кудрявцев, В. В. Лазарєв, М. М. Марченко, М. І. Матузов, О. Г. Мурашин, В. С. Нерсєсянц, Ю. М. Оборотов, Н. М. Онїщенко, П. М. Рабінович, Л. Б. Тіунова, М. Д. Шаргородський, Ю. С. Шемшученко, Ц. А. Ямпольська та інші.

Якщо заглянути в історію дискусії про систему права, то вона відбувалася, зокрема, на сторінках журналу «Советское государство и право» в 30-х, 50-х та 80-х рр. ХХ ст., коли були виділені ключові напрямки та тенденції розвитку системи права, визначені основні теоретичні положення подальших досліджень в цій області [2, с. 60]. В останні десятиліття багато авторів також присвячували свої дослідження питанням сучасної системи права, визначенню критеріїв розмежування нових галузей права. Наприклад, у Російській Федерації в період з 2001 по 2010 рр. з різних напрямків цієї тематики було захищено близько 20 дисертаційних досліджень [3, с. 86]. В Україні лише на кафедрі теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» останніми роками успішно підготовлено та захищено ряд дисертаційних досліджень, які стосуються доктринального визначення поняття галузей права, розкриття їх змісту, структури та місця у системі українського права: ювенальне право – Н. М. Крестовська, 2008 р. [4], військове право – П. П. Богуцький, 2009 р. [5], міграційне право – А. І. Супруновський, 2011 р. [6].

Однак, до теперішнього часу у вітчизняній юридичній науці відсутня узгоджена концепція щодо критеріїв розподілу системи права на галузі. В свою чергу, це призводить не лише до різного розуміння сутності комплексної галузі права як різновиду галузі права, але й продовжує наукову дискусію щодо самої теоретичної можливості існування комплексних галузей в системі права. Наприклад, Т.Є. Мураховська у своєму дисертаційному дослідженні робить спробу довести, що комплексних галузей у системі права існувати не може, а ті галузі, які сьогодні часто називають комплексними, нічим принципово не відрізняються від основних [7, с. 12]. Саме тому в наукових колах продовжує тривати пошук об'єктивних критеріїв розмежування системи сучасного права на окремі галузі, у тому числі й на комплексні.

Метою статті є розгляд проблеми поділу системи права на галузі та формулювання критеріїв виділення комплексних галузей українського права.

Галузевий поділ права спочатку був направлений на послідовну та змістовну класифікацію законодавства, навчального та наукового матеріалу, тобто воно створювалося з прикладних позицій [3, с. 86]. В історичному ж аспекті питання про критерії розподілу права на галузі постало лише після 1917 р., тобто після розпаду Російської імперії [8, с. 19]. В дореволюційній Росії правова наука не знала ні галузей права, ні інститутів права, та розподіляла право на дві частини: приватне та публічне [9, с. 184]. По даній проблемі полемізували всі видатні вчені того часу: К. Д. Кавелін, С. А. Умов, Д. І. Мейер, П. П. Цітович, С. А. Муромцев, Ю. С. Гамбаров, П. І. Новгородцев, Є. Б. Пашуканіс, М. Л. Дювернуа, М. М. Коркунов, Л. Й. Петражицький, Г. Ф. Шершеневич та інші [9, с. 184; 10, с. 64]. Незважаючи на наявність широкого діапазону поглядів на шляхи вирішення цієї проблеми, основні висновки, зроблені дореволюційною наукою, можна визначити в наступних тезах: 1) важливо поєднувати при побудові системи права матеріальний та формальний аспекти; 2) неможливо чітко поділити існуючі норми на галузі приватного та публічного права [2, с. 59]. В той же час, сам термін «галузь права» існував та застосовувався при класифікації законів за їх змістом, а тому таке застосування носило формальний характер та було в значній степені умовним [10, с. 63].

В подальшому дослідження велися в іншому напрямку, оскільки юридична наука в багато чому опиралася на марксистські ідеї, а з ліквідацією інституту приватної власності поділ системи права на приватне та публічне став втрачати свій попередній зміст [2, с. 59]. У 30-х рр. ХХ ст. на перше місце в юридичній науці висунулися питання обґрунтування місця в системі права кожної окремої галузі права та її відмежування від інших галузей права [9, с. 184; 10, с. 64]. Вченими здійснювалися спроби ділити право на окремі його елементи та пошуку критеріїв, за допомогою яких можна було би відмежувати одну галузь від іншої, які у подальшому набули свого вигляду в трьох основних підходах: моністичному (предметному), дуалістичному (традиційному) та плюралістичному.

В основі моністичного (предметного) підходу до розподілу системи права на галузі права лежить такий критерій як «предмет правового регулювання», тобто – конкретні суспільні відносини. Цей єдиний критерій поділу права на галузі був вироблений у першій науковій дискусії з цієї проблематики у 1938-1940 рр. такими видатними радянськими вченими як М. М. Агарков, М. О. Аржанов, С. М. Братусь,

Д.М. Генкін та іншими [2, с. 60]. Деякі дослідники вказували на недостатність такого предметного підходу та пропонували (С. М. Братусь) як критерій використовувати також метод правового регулювання, проте дана точка зору в період першої дискусії не зустріла підтримки серед вчених [8, с. 20].

У дуалістичному підході до виділення галузей в системі права покладено уже два окремих критерії – предмет та метод правового регулювання, використання яких було визнано під час другої дискусії з проблем системи права у 1956-1958 рр., участь у якій брали М. Г. Александров, О. С. Йоффе, І. В. Павлов, М. Д. Шаргородський, Ц. А. Ямпольська, Б.В. Шейндлін та інші [2, с. 60-61; 9, с. 185]. В ході цієї дискусії було зроблено висновок, що в процесі дослідження системи права слід враховувати не лише предмет, але й метод правового регулювання, оскільки за предметом регулювання можна обґрунтувати будь-яку кількість галузей права. Саме з 60-х рр. ХХ ст. почався бум «відкриття» нових галузей права (при чому не завжди аргументовано обґрунтовувалася їх наявність) [10, с. 65]. І саме в цей період часу вперше починають говорити про існування «комплексних галузей права», які за словами С. С. Алексєєва можуть бути названими «надгалузями» чи «супергалузями» (наприклад, природоресурсне право) [11, с. 84-85].

Предмет та метод правового регулювання як критерії поділу права на галузі «пережили» третю дискусію щодо системи права (1982 р.), учасники якої були прихильниками зміни підходу до розуміння системи права. Одні з них (В. В. Лаптев, В. Д. Солов'єв, В. П. Шахматов) вважали за необхідне відмовитися від методу правового регулювання як критерію поділу права на галузі, інші (Т. Є. Абова, В. М. Кудрявцев) пропонували відмовитися не лише від методу, але й від предмету правового регулювання та шукати нові ознаки [2, с. 61; 8, с. 20; 12, с. 33]. Третя група вчених (Р. З. Лівшиц, Ц. А. Ямпольська) пропонували взагалі відмовитися від поняття «галузь права» та перейти до поняття «галузь законодавства» [8, с. 20; 12, с. 33]. Тим не менше, більшість учасників дискусії вважали правильним існуючий підхід до вивчення системи права через предмет і метод правового регулювання, але разом з тим включали додаткові критерії (галузеві принципи, цілі, правовий режим та ряд інших факторів) [2, с. 61].

В подальшому предмет та метод правового регулювання як критерії галузевого поділу права залишалися єдиними основними критеріями. Галузь права традиційно інтерпретується як найбільш велика, відособлена сукупність юридичних норм, які регулюються якісно однорідні групи суспільних відносин, що має власний предмет і метод правового регулювання [13, с. 57].

Дуалістичний підхід до поділу системи права на складові частини став традиційним, хоча пошук оптимальних критеріїв розмежування галузей права не припинився. В останні роки виявився комплекс невирішених питань про розширення системи права, про визнання відокремлених інститутів галузями права, про існування комплексних галузей права тощо [8, с. 20; 12, с. 33].

Новою хвилею дискусії про систему права стала дискусія, яка відбулася 14 листопада 2001 р. на базі Московської державної юридичної академії імені О. Є. Кутафіна. Учасники цього наукового заходу відзначили відсутність єдиного підходу до критеріїв поділу права на галузі та звернули увагу на те, що у теперішній доктрині права поняття «галузі права» виявилось розмитим та обезціненим [3; с. 81]. Основний доповідач В. П. Мозолін запропонував відмовитися від нього та вважати, що є конституційне право, шість галузей права (цивільне, трудове, адміністративне, податкове, кримінальне, процесуальне) та багато численні правові утворення, які функціонують в окремих сферах життєдіяльності суспільства та держави. Однак, чітких меж та критеріїв розрізнення між галузями права та правовими утвореннями цьому автору сформуванню так і не вдалося [2, с. 61]. Як наголошує Є. В. Кузьміна, усталені погляди не дозволяють відмовитися від використання звичного для юриста терміну «галузь права», а тому потрібні додаткові аргументи та пропозиції для більш чіткого обґрунтування поділу конкретних галузей права з урахуванням досвіду попередніх дискусій. Саме з огляду на це більшість залишилися на позиції двоелементного складу критеріїв – предмета та методу правового регулювання [2, с. 62].

Відзначимо, що плюралістичний підхід до галузевого поділу системи права є найбільш сучасним, має різні варіації та ґрунтується на необхідності пошуку, крім традиційних, ще й додаткових критеріїв виділення самостійних галузей права.

Наприклад, А. А. Шаповалов вважає, що поруч з основними критеріями (предметом та методом правового регулювання) до особливостей галузі права можна віднести: 1) галузевий правовий режим; 2) замкнутість правового регулювання; 3) однорідність суспільних відносин; 4) галузевий понятійний апарат; 5) власний спосіб правового регулювання; 6) має свої об'єкти та суб'єкти правовідносин, яким характерні суб'єктивні права та юридичні обов'язки [10, с. 66-67].

Розглядаючи галузеву конструкцію системи права, Д. М. Азмі дотримується багатофакторного підходу до виділу галузей права, а тому вирішення питання про обґрунтованість виділення тієї чи іншої галузі права повинно здійснюватися на підставі наступних критеріїв: 1) зміст

дії права (предмет правового регулювання, матеріальний показник); 2) превалюючих принципів права; 3) метод правового регулювання (формальна, юридична підстава); 4) функції правового впливу; 5) конвенційного відношення до того чи іншого правового масиву (ланку) як галузі права [3, с. 87].

Л. Б. Тиунова запропонувала як критерії поділу системи права на галузі використовувати три групи факторів: об'єктивну диференціацію суспільних відносин, їх державно-правову оцінку, ступінь розвитку відповідної області правових норм (консолідацію норм та систематизацію законодавства). В. М. Сирих виділяє такий критерій розподілу галузей права як юридичний режим, що регламентує правовий статус суб'єктів права, установлює законні способи реалізації права та виконання юридичних обов'язків, державно-правові заходи, направлені на неухильну реалізацію правових норм у конкретних правовідносинах [12, с. 33-34].

Більшість українських вчених використовують традиційні критерії галузеутворення – предмет та метод правового регулювання, незважаючи на явну недостатність такого підходу до тих галузей, які мають комплексний характер. Саме тому в останні роки надзвичайно активно висловлюється ідея, що єдність предмету та методу характеризує не всі галузі права, оскільки появляються нові галузі права, які в ці критерії не вписуються (наприклад, космічне, транспортне, енергетичне, комп'ютерне, медичне право). Розвиваючи думку Ю. М. Оборотова щодо інфляції права, яка виражається у невідповідності кількості правових нормативів соціальним потребам людини та суспільства, невідповідності положень та нормативів діючого законодавства нормам Конституції України, можна припустити, що подальша диференціація права та утворення «штучних» галузей є ще одним проявом інфляції в правовій сфері [15, с. 95].

В останні роки нову галузь нерідко вбачають в будь-якій сукупності спеціалізованих норм або в тому чи іншому виді державної діяльності [10, с. 65]. Деякі російські правознавці в системі права Російської Федерації вбачають десять галузей права – вісім матеріальних (конституційне, адміністративне, цивільне, сімейне, трудове, фінансове, кримінальне, земельне) і дві процесуальні галузі (цивільно-процесуальне та кримінально-процесуальне) [16, с. 137]. А. І. Бобилев стверджує, що російська система права нараховує остаточно сформованих галузей близько тридцяти; на думку М. Ю. Осіпова існує двадцять шість галузей права; А. М. Головістікова [10, с. 65-66].

Що стосується України, то в книзі «Введение в Украинское право», підготовленої авторським колективом Національного університету

«Одеська юридична академія», в якій розглядаються також особливості системи українського права, розкривається специфіка двадцяти двох галузей права, а саме: конституційного права як фундаментальної галузі українського права, чотирьох основних галузей права (цивільне, адміністративне, кримінальне, трудове) та п'яти процесуальних (конституційний, цивільний, господарський, кримінальний та адміністративний процеси), шість профільних галузей права (господарське, фінансове, екологічне, земельне, аграрне, природоресурне) та шість нових напрямків правового регулювання в Україні (банківське право, військове право, право інтелектуальної власності, ювенальне право, гендерне право, інтеграційне право) [17].

Н. М. Крестовська для розмежування галузей в системі права України (в даному випадку, для виділення ювенального права в окрему галузь національного права) пропонує комплексний критерій: існуючі суспільні потреби у галузевому правовому регулюванні; сферу та предмет правового регулювання; цінності, що визнаються та охороняються галуззю; мету та функції правового регулювання; співвідношення прийомів правового регулювання (дозволив, зобов'язань, заборон, пілг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності; наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації [4, с. 13].

На думку П. П. Богущького, формуючою основою галузі права є правовий режим, який розглядається як загальний та спеціальний, галузевий (внутрішньогалузевий). Саме правовий режим дозволяє виділити у системі права групи галузей, які утворюють їх види та підсистеми, а тому є доктринальною категорією, яка визначає інституціонально-функціональну природу правової матерії, змістовно включає предмет, метод та мету правового регулювання, виконуючи визначальну роль у побудові системи права, у правостановленні та правореалізації, характеризуючи право як нормативно-інституційований соціальний регулятор [5, с. 17]. Питання про виділення в системі права України військового права як комплексної галузі до теперішнього часу є дискусійним, однак таке виділення об'єктивно необхідне, оскільки воно обумовлене наявністю правового режиму, який органічно поєднує специфічні предмет, метод і мету правового регулювання [18, с. 453-454].

Предмету, методу правового регулювання та галузевому режиму як основним критеріям виділення галузі права приділено окремий підрозділ у дисертаційному дослідженні Т. Є. Мураховської [7, с. 10-11].

Можна вважати перспективною розробку плюралістичного підходу до поділу системи права на галузі, який включає цілий комплекс

різноманітних критеріїв (предмет, метод, правовий режим і т.д.); його цілком обґрунтовано можна використовувати для відокремлення комплексних галузей права. Застосування плюралістичного підходу дозволяє виділяти сьогодні саме комплексні галузі українського права, щодо яких у вітчизняній науковій літературі існує три точки зору: одні автори – визнають комплексні галузі права, інші – рішуче заперечують їх існування, а треті – допускають наявність лише комплексних інститутів. Наприклад, М. Саннікова вважає за можливе вживання терміна «комплексна галузь права» лише у розумінні її як певного перехідного стану відповідних інститутів або підгалузей на шляху їх формування як галузі права [19, с. 63].

Однак, правове життя сучасної України підтверджує необхідність виділення в системі права комплексних галузей, оскільки сучасна практика переконливо свідчить про те, що крім галузей права, які упорядковують однорідні суспільні відносини, реально існує регламентація комплексних, різнорідних соціальних відносин в відповідних життєво-важливих сферах, що потребують правового регулювання. Саме правове регулювання різноманітних відносин: освітніх, господарських, екологічних, житлових, банківських, інвестиційних, митних, морських, повітряних, космічних та інших і спричинило формування комплексних галузей українського права.

Традиційно вважають, що комплексні галузі права, на відміну від базових (фундаментальної та основних) та профільних (похідних, конкретизуючих) – це сукупність правових норм, які регулюють відносини в якій-небудь певній сфері діяльності та відносяться до різних галузей права [20, с. 561]. Як відзначає О. Ф. Скакун, галузі називаються комплексними тому, що складаються з норм права (їх диспозицій), узятих з основних галузей, і користуються методами, які належать цим галузям; формування комплексних галузей права йде від соціальної засади – предмета (тут предмет регулювання юридично різнорідний, але єдиний у соціальному відношенні, являє собою соціальну цілісність) [21, с. 364]; комплексні галузі права містять норми права, що регулюють сфери державного й господарського життя, виникають на основі подальшого розвитку комплексних інститутів права, що утворюються на стику суміжних галузей права і користуються режимами, які належать цим галузям (господарське, аграрне, екологічне, житлове, морське, транспортне право); режим комплексної галузі права може складатися: а) з режимів декількох основних інститутів чи підгалузей права, що функціонують «на рівних» (інтегральний режим); б) з режимів кількох інститутів, де один з них є основним (спеціальний режим) [22, с. 297].

На думку представників Одеської школи права, ознаки комплексності в правовому регулюванні мають ті галузі права, які органічно поєднують в собі публічні та приватні інститути; комплексність також характеризує матеріально-правові галузі права, які всередині своєї структури містять процесуально-процедурні інститути; до комплексних галузей права відносяться також ті галузі права, які об'єднують інститути, що мають спочатку різні предмети правового регулювання, однак – спільну мету та методи правового регулювання, а тому – однорідні функціональні характеристики. Отже, комплексні галузі права – це системні нормативні комплекси в структурі права, які визначаються спільними метою та методами правового регулювання різних за своєю соціальною природою суспільних відносин, що виникають та існують в певній сфері суспільства [23, с. 134].

Таким чином, історичний екскурс в наукові дискусії щодо системи права та її поділу на галузі, аналіз сучасних вітчизняних та наукових розробок підстав галузеутворення та подальше зростання кількості самостійних галузей в системі українського права дозволяє зробити висновок про те, що поняття та ознаки комплексних галузей права, їх особливості та місце в категоріальному апараті загальнотеоретичної юриспруденції залишаються і надалі дискусійними серед спільноти правознавців. Усунути наявні прогалини в розумінні сутності та змісту комплексних галузей українського права допомогло б існування у вітчизняній юридичній науці узгодженого підходу до виокремлення критеріїв утворення нових галузей права. Найбільш близьким до вирішення проблеми є використання плюралістичного підходу в поділі системи права на галузі за допомогою цілого комплексу критеріїв (предмет, метод, правовий режим і т.д.).

Бібліографічний список

1. Заморська Л. І. Правова нормативність в умовах становлення та розвитку українського права : загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Л. І. Заморська. – Одеса, 2014. – 44 с.
2. Кузьміна Е. В. Еще раз к вопросу о понимании системы права / Е. В. Кузьмина // Правовая политика и правовая жизнь. – 2011. – № 1. – С. 59-63.
3. Азми Д. М. Значение отраслевого деления права. Критерии выделения и иерархия отраслей права / Д. М. Азми // Государство и право : Журн. Рос. акад. наук. – 2011. – № 2. – С. 86-90.
4. Крестовська Н. М. Ювенальне право України : генезис та сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юридичних

- наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Н. М. Крестовська. – Одеса, 2008. – 40 с.
5. Богущкий П. П. Військове право у системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / П. П. Богущкий ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – 23 с.
 6. Супруновський А. І. Міграційне право в системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / А. І. Супруновський. – Одеса, 2011. – 19 с.
 7. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Т. Є. Мураховська. – Х., 2011. – 19 с.
 8. Свирич Ю. А. О критериях деления права на отрасли / Ю. А. Свирич // Современное право. – 2010. – № 10. – С. 19-21.
 9. Шаповалов А. А. Юридическая природа отрасли российского права / А. А. Шаповалов // Правовая культура : Научный журнал. – 2010. – № 2. – С. 184-189.
 10. Шаповалов А. А. Теоретические проблемы выделения отраслей российского права / А. А. Шаповалов // Правовая политика и правовая жизнь. – 2011. – № 1. – С. 63-67.
 11. Каракаш І. Природноресурсове право як комплексна галузь права в українській правовій системі / І. Каракаш // Юридичний вісник. – 2014. – № 5. – С. 84-90.
 12. Свирич Ю. А. Теоретические проблемы отраслевого деления системы российского права / Ю. А. Свирич // История государства и права. – 2011. – № 9. – С. 32-34.
 13. Заморська Л. І. До питання про нормативний зміст галузі права : теоретичний підхід / Л. І. Заморська // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали Другої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 22-23 жовтня 2011 р.) ; відп. за вип. к. ю. н., доц. М. І. Пашковський ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2011. – С. 57-59.
 14. Азми Д. М. Факторы и вариации структуризации права / Д. М. Азми // Современное право. – 2010. – № 9. – С. 9-12.
 15. Оборотов Ю. Н. Инфляция власти и права как индикатор слабого государство / Ю. Н. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2010. – Т. 9. – С. 89-97.
 16. Клименко А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Клименко, В. В. Румынина. – 2-е изд. – М., 2004. – 320 с.

17. Введение в украинское право / под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса : Юридична література, 2009. – 768 с.
18. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко, А. Ф. Крижанівський, А. П. Овчиннікова та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2012. – 492 с.
19. Саннікова М. Комплексні галузі права : до постановки питання / М. Саннікова // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол. В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2014. – № 4 (79). – С. 59-64.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
21. Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підручник. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
22. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
23. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.

Статья посвящена генезису взглядов в отношении критериев разделения системы права на отрасли, анализу современных разработок оснований образования новых отраслей и дальнейшего роста их количества в системе украинского права в целях формирования методологического инструментария для исследования понятия, сущности и признаков комплексных отраслей права.

The article is devoted to the genesis of views on the criteria for dividing the legal system into the branches, to the analysis of current developments of the bases of branch-making and further growth of the number of branches in the system of Ukrainian law in order to create methodological tools for the study of the concept, nature and characteristics of complex branches of law.

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2015